

ЛИТЕРАТУРНИЯТ КРЪГ „СТРЕЛЕЦ“ И ПРОБЛЕМЪТ ЗА „РОДНОТО“ И „ЧУЖДОТО“

ДИМИТЪР ВЕЛИКОВ

Естетическата разнородност на литературния живот от 20-те години е естествена предпоставка за възникването на творчески и на критически пристрастия, които изненадват и днес със своята противоречивост. Те често предизвикват открити полемики, в основата на които странно се смесват художествени възгледи и междуличностни отношения. Това поражда впечатлението за известна несъстоятелност на литературните оценки на участващите в „малките“ и като че ли не дотам значими полемики от средата на 20-те години. Само че не трябва да се забравя следното — в тези полемики, които се превръщат понякога в остри нападки, участвуват личности като проф. Константин Гълъбов, младият тогава литературен критик Георги Цанев, главният редактор на сп. „Златорог“ Владимир Василев, поетите Атанас Далчев, Димитър Пантелеев, Людмил Стоянов...

Не е трудно да се предположи, че когато те приемат или не приемат даден автор, конкретно художествено явление или тенденция, заедно с частния си възглед за литературата и действителността те изразяват и позицията на един определен творчески кръг, на една или друга миросгледна тенденция, независимо дали тя е приела формата на класова идеология. Привидно тези литературни явления и прави като че ли са загубили своето значение за днешния съвременник. И дори за литературния историк те имат повече доизясняваща функция. Само че тази привидна дезактуалност и вторична значимост съдържа атмосферата на лутанията и на истините на онова литературно десетилетие, в което ще съзреят перспективните и неперспективните насоки в литературата ни от 30-те и 40-те години.

В сложния обществено-културен контекст след войните (1912—1919) се оформя едно ново направление в изобразителното изкуство и в литературата — „родно изкуство“. Предпоставките за неговото възникване са в социалните и в културните тежения сред българската интелигенция през този период, в който политическите събития очертават тревожната крива на националната и на социалната нестабилност. Творците насочват вниманието си „към живота, към народа, към действителността“¹. В тази обобщена и вярна формулировка на проф. Р. Ликова, изградена главно върху влиянието на Септемврийското въстание от 1923 г., може да се внесе едно малко пояснение, което ще ни отведе до културологическите и естетическите възгледи, пропагандирани и защитавани от представителите на литературния кръг „Стрелец“.

Наистина въстанието поставя ясна разделителна линия между миросгледните и естетическите позиции на творците. Но интересът към „родното“ е

¹ Р. Ликова. За някои особености в развитието на българската поезия (1923—1944). С., 1963, с. 9.

свързан с една по-обща позиция, с неидифицирана социална основа, в която се откриват позитивните черти на демократизма на онези слоеве от българската интелигенция, които остават необвързани с крайните политически доктрини. Интересът към духовните ценности, които изграждат неповторимостта на българския характер, е присъщ както за творчеството на писателите с ярка гражданска позиция, така и за тези, които показват личностна дистанцираност към социално-политически противоречия. Само че този интерес към духовното богатство на българския характер се поражда по различни пътища. При първи тип творци, където мирогледът се определя от социалистическите идеи или от движението към тези предпоставки в социалното отношение на писателя към съвременните му обществени нрави и политически тенденции. Утвърждаващият се метод на социалистическия реализъм (както ще бъде наречен по-късно) отрази онези страни от битието на народа, които съдържат енергията на все по-нарастващото социално недоволство. Проекцията на това недоволство е легалната и нелегалната борба, чийто кулминационен момент е Септемврийското въстание от 1923 г.

Представителите на литературния кръг „Стрелец“ не притежават методологически последователна концепция за социалната динамика на културата и на литературата в частност. Обяснимо е при това положение присъствието на философска еkleктичност, която се компенсира, макар частично, от стремежа да се разкрият силните страни в българския художествен гений от усилията да се приобщи нашата тогавашна култура към художествените образци на европейската.

В бр. 1 на в. „Изток“ е публикувана статията „Свое или чуждо“ от редактора-стопанин Теодор Милев. Основният проблем в тази статия е изведен в нейното заглавие и това, което е интересно за нас, е, че в него прозират контурите на проблема Изток — Запад, който е основен за теорията на литературните и на културните взаимодействия. Но в тази статия той е формулиран все още „свое или чуждо“ и едва година и половина по-късно във в. „Стрелец“ ще бъде формулиран „Изток — Запад“ от Константин Гълъбов. За тази година и половина групата писатели и културни деятели, намерили своя трибуна на страниците на в. „Изток“, ще се опитат да привлекат вниманието на творческата интелигенция пък и не само вниманието, но и съзидателните ѝ сили за навлизане в духовната същност на „родното“ чрез усвояване на положителните художествени завоевания на западната култура.

В статията на Теодор Милев общата концепция е заменена с няколко тезиса, които не са еднакво приемливи не само от днешна гледна точка, но и от позициите на изискванията, присъщи за литературния процес от средата на 20-те години. Необходимо е да ги разгледаме, защото иначе не бихме могли да намерим контекстуалната връзка със статиите на К. Гълъбов, Ас. Златаров, Ат. Илиев, публикувани във в. „Изток“ и във в. „Стрелец“. В тях се откриват белезите на задълбочаването и конкретизирането на основните тезиси, заложили в рудиментарната форма на проблема — „свое или чуждо“ — от едноименната статия на Т. Милев.

Проблемът за чуждото влияние на пръв поглед е изведен по крайно неприемлив начин: „Ние трябва широко да разтворим обятията си за всичко чуждо.“² Формулировка като тази би била много опасна, ако авторът ѝ не я доуточни, а в случая Т. Милев прави това двупосочно: веднъж като заявява, че: „колкото повече заедем, толкова повече ще дадем“ и втори път — като насочва размисъла към ценностните критерии, чрез които трябва да стане възприемането на „чуждото“ и за задачите на критиката в този процес на усвояване на европейските естетически образци: „Хора, които са достигнали до пълна зрелост в областта

² Изток, г. I, бр. 1, 15 окт. 1925, с. 2.

на общественост и изкуство, трябва да оценят чуждите влияния и придобивки и безпристрастно да кажат: това е хубаво, онова не е — това е добро или не е добро. Критиката, която не държи сметка за сложността на обществения менталитет, за разликата между поколенията и за нуждите на едно младо племе, каквото е нашето, не върши работа.³ В цитираните мисли е налице известен херметизъм при разглеждането на сложния процес на културните влияния и взаимодействия, но в същото време има и един безспорно положителен момент — желанието да се изведе българската култура и литература до високото европейско равнище. Това желание за нови културни хоризонти придобива формата на категорична позиция във възгледите на основателя на литературния кръг „Стрелец“, тогавашния доцент по немска литература К. Гълъбов. Само силният български копнеж за преодоляване на културната затвореност и вярата в творческите способности на българския характер могат да породят недвусмислената констатация, че: „На България и Сърбия е писано също да бъдат в бъдеще нещо повече от сюнгери за всмукване на чужди културни ценности — да бъдат наред с русите, творци на собствена славянска култура, която ще замести западната.“⁴ Все тази родолюбовна културологическа амбиция ще разпалва действената натура на К. Гълъбов и твърде скоро като първи значим признак за неговата действеност ще бъде създаването през май 1926 г. на литературния кръг „Стрелец“.

Статията, с която се възвестява това ново литературно сдружение, е озаглавена „На велика сряда“. Без да се превръща в литературен манифест на едно ново течение, в нея се съдържа определен кръг идеи, които ѝ придават програмен характер: „Всички ние сме синове на орачи и копачи — на майки с черни забрадки. Ала всички ние живеем с копнежа по слънце; с могъщата воля да надхвърлим своя духовен ръст, да бъдем скок в развитието на българското племе. . . Писатели, учени, художници, учители — и най-малкият от тях носи в душата си нещо от този копнеж, копнежа по една голяма българска култура.“⁵ По емоционалната си натовареност тези редове напомнят за естетическата реакция на Гео Милев, който от модернистичното стилизиране на грозното стигна до изобразяването на народностния гняв в поемата „Септември“. Асоциацията е доста свободна и идва главно по линията на отделните образи — „синове на орачи и копачи“, „майки с черни забрадки“, „копнежът по слънце“. Тези образи и техните варианти в поетическите, в публицистичните и в литературнокритическите текстове от 20-те години са свързани както със социалната струя в изкуството и в литературата, така и с преориентирането на твореца от абстрактното и имажнерното към земното, народностното, социалното.

Пет месеца след публикуването на статията „На велика сряда“ се появява втора — с много по-конкретна идейно-естетическа платформа. В нея освен информативната страна, че: „Занапред „Изток“ (вестник — Д. В.) ще бъде орган на литературния кръг „Стрелец“, в който влизат д-р К. Гълъбов, Чавдар Мутафов, Ив. х. Христов, Из. Мирчев, Ат. Илиев, Д. Пантелеев, Ат. Далчев, Г. Караиванов, Св. Минков и Панчо Михайлов“⁶, вече са определени и основните насоки на литературната политика на кръга. Тя би могла да бъде шрихирана така: първо — „честно и сериозно отнасяне към делото на писателя“; второ — ликвидиране на нездравия климат в литературния живот, вследствие „на нечестното и несериозно отнасяне на литературната критика“ и некоректните взаимоотношения между самите писатели. Но ако авторите на статията се бяха задоволили само с тези общи констатации, то не бихме имали основание да търсим елементите на определена литературна позиция. Онова, с което привлича вниманието ни ста-

³ Изток, г. I, бр. 1, 15 окт. 1925, с. 3

⁴ Пак там, г. I, бр. 2, 22 окт. 1925, с. 3.

⁵ Пак там, бр. 29, 2 май 1926, с. 1.

⁶ Пак там, бр. 38, 1 окт. 1926, с. 1.

тията „Към младежта“, са оценките за литературния процес през 20-те години и кратката, но ясна концепция за „родното изкуство“ според схващанията на кръга „Стрелец“.

След като се маркира забележимата промяна в творческите търсения, отприщането „на психиките от кошмара на безплодното визионерство“ и резултатът от това — „едно опомняне“, което „*намира израз в неоспоримото желанието на някои млади поети да намерят изгубеното съприкосновение с родната действителност*“ — се стига до извода за творческите пътища, които отвеждат до проникване в „родното“. Не търсенето на външното в „родната действителност“, а на „съкровени глъбини на българската душа“. „Родно изкуство“ не ще рече да пишеш само за хармани, гайди и бълкици.⁷ От изложеното дотук не се забелязва каквото и да е явно противоречие в идеите и в принципите, които литературният кръг се опитва да наложи. Но приемливостта на набелязаните художественотворчески цели внезапно се оказва невъзможна чрез категоричния тон на позицията, че: „Ние сме за една родна литература, приобщена с ценностите на Запада, изникнала под западно влияние.“ Може да се предположи, че трактовката на проблемите в разглежданата статия е ако не дело, то поне резултат от влиянието на К. Гьльбов, който тогава е доцент по немска литература в Софийския университет. Заедно с това има и нещо недокрай обяснимо дори и днес от дистанцията на изминалия половин век, а то е: Как един безспорно ерудиран учен като К. Гьльбов, който и в тази статия осъзнава, че „не сме звено от веригата на европейските народи, свързани с общата западна култура“ и все пак да апелира за „родна литература. . . , изникнала под западно влияние“.

В интерес на истината не трябва да подминем и проблема за „източното и западното“ в „душата на българския писател“, проблем културно-исторически и естетико-психологически. В началото на XX в. не са малко българските писатели, които изграждат своето отношение към изкуството и действителността под въздействието на едно или друго западно направление в изкуството и в естетиката. За съжаление К. Гьльбов само споменава и маркира мимоходом този основен за компаративистика проблем, задоволявайки се с извода, че помиряването на „източното и западното“ е невъзможно. Вероятно, разбирайки всичко това, авторите на статията „Към младежта“ ще приемат една програма-минимум, в която ще се отчете неимоверната трудност за сближаването на културните начала на Изтока и Запада. В тази статия, която има определящо значение за изясняването на концепцията за „родното“ и „чуждото“, се съдържа и откритото признание за нееднородния състав на литературния кръг „Стрелец“. Нееднородността е в творческите търсения на поетите и писателите от кръга: „в творчеството на едни взема превес тежнението по родното, у други — тежнението по чуждото, ала всички живеят с копнежа за изравняване на двете начала“. Сам поетът Димитър Пантелеев сподели в разговор, че членовете на литературния кръг са чели внимателно програмните статии във вестниците „Изток“ и „Стрелец“: „били сме съгласни и несъгласни с тях. Тогава осъзнавахме, че литературата, нашето творчество не може да се ръководи чрез теоретико-литературни статии. Ние си следвахме своя творчески път.“⁸ Този спомен на Д. Пантелеев потвърждава първата част от цитирания откъс, взет от статията „Към младежта“, и опровергава втората му част. И наистина, що се отнася до творческата индивидуалност на поетите и белетристите от литературния кръг „Стрелец“, те са много различни не само като светосъещане, но и като търсения и възможности. Но на тези особености ще се спрем по-късно.

⁷ Изток, бр. 38, 1 окт. 1926, с. 1

⁸ В разговор с поета Димитър Пантелеев на 30 ноем. 1982.

Освен статиите на Т. Милев и на К. Гълъбов, които отразяват възгледите им за създаване на родно българско изкуство, за да бъде картината цялостна и убедителна, се налага да разгледаме и статиите на проф. Асен Златаров и на Атанас Илиев. Основната теза в статията на Златаров — „Културността в служба на родината“ се съдържа в следните редове: „Ние трябва да вземем от Запада всичко, което го прави да ни превъзхожда. . . и при най-жадното всмукване на чуждата култура, не ще се удави българското чувство на родения българин.“⁹ Видно е, че Златаров остава в границите на известните ни вече дотук постановки с изключение на съществения детайл, отразяващ вярата му в способността за вътрешно самосъхранение на българското, взето в неговия широк смисъл.

Далеч по-разгърнати са обобщенията в статиите на Ат. Илиев „Зовът на родината“ и „Конфликтът между родното и чуждото“. В тях освен неизбежната за прокламационния стил констативност присъствува усетът за анализ на историческите и културните насоки у нас след Освобождението от 1878, преди и след войните, на които Ат. Илиев е съвременник. Кратките, но правдиви изводи в двете статии са все в рамките на проблема за „родното и чуждото“ и тъкмо с това са ценни за конкретната цел, с която ги привличаме.

Идейният център в статията „Зовът на родината“ би могъл да се очертае чрез две основни тези — първата е, че: „... в бързото развитие след Освобождението не сме успели да асимилираме западната култура, а рабски сме ѝ се подчинили“¹⁰, а втората теза, в общи линии позната ни вече, е, че: „Влиянието на западноевропейската култура е само средство за осъществяване на заложбите, които дремат в дълбочините на българския дух, едно средство да заговори родината.“¹¹

В статията „Конфликтът между родното и чуждото“ освен заложения в заглавието тезис се съдържа и оценъчно отношение към програмата на литературния кръг „Стрелец“ и един малък, но необходим екскурс за възникването на проблема за „родното“. Верните наблюдения, че преди войните интересът към „родното“ е бил свързан повече с „външните му очертания“ и че „войната приближи интелигенцията до народа“¹², отвеждат до една незасегната и неразгърната слабост в характера на българската интелигенция — това е „несъответствието между умението ни да се вдълбочаваме в чуждата култура и неумението да изразим родното“¹³. В съгласие с общата концепция на своята статия Ат. Илиев ще снемем необходимостта от противопоставянето между родното и чуждото и ще го замени със сътрудничество, което „трябва да бъде дирено не в предмета на художественото пресъздаване, а в духа на авторите и читателите“. Само че въвеждането на такива неясни и неконкретизирани категории отправя размислите на Ат. Илиев в сферата не само на философската неясност, но и отвъд границите на логическата разбираемост.

От привлечения историко-литературен материал се вижда, че писателите и учените от кръга „Стрелец“ си поставят задачата да се преодолее навикът за противопоставяне между родното и чуждото. Активната дейност на членовете на „Стрелец“ е на страниците на в. „Изток“, а не на страниците на издавания по-късно от тях литературен седмичник „Стрелец“. Вестник „Стрелец“ започва да излиза в момент, когато литературният кръг вече е прехвърлил апогея на своята активност. Потвърждение на тази наша хипотеза е и краткото просъществуване на вестника и разпадането на творческото сдружение. Именно на страниците на в. „Изток“ се открива голямата амбиция и сплотеността между отделните чле-

⁹ Изток, бр. 42, 31 окт. 1926, с. 1.

¹⁰ Пак там, бр. 40, 17 окт. 1926, с. 1.

¹¹ Пак там.

¹² Пак там, бр. 49, 19 дек. 1926, с. 1.

¹³ Пак там.

нове, надеждата им, че с избраните от тях пътища и средства ще може да се обогати българската литература, да се разкрие същността на националния ѝ облик, да се приобщи до високите върхове на европейските художествени литератури. Цялостната позиция на литературния кръг „Стрелец“ независимо от вътрешната ѝ противоречивост съдържа някои интересни и приемливи идеи и оценки, които имат своя собствена и безспорна значимост в обществено-литературния контекст на 20-те години.

Не трябва да се позабравя дори и днес идеята на К. Гълъбов, че: „... главно в селото трябва да дирим ония черти на българския живот, които го отличават от живота на другите народи“¹⁴ или неговото твърдение от името на всички представители на кръга: „... ние искаме да бъдем писателите на новото време: искаме литературата да бъде близка до живота и неговите големи въпроси — славаме затова един тежък акцент върху културно-историческите проблеми.“¹⁵ Но тези приемливи литературни съждения отвеждат К. Гълъбов до констатации, с които не бихме могли да се съгласим. „Целият живот — пише К. Гълъбов — трябва да се превъплъти и да приеме съдържанията и формите на западния. . .“ Продължението на тази мисъл отчасти смекчава нейната крайна категоричност, че именно това и само това е пътят, но дори и с пояснението, че нашият живот трябва да „обагри“ западните форми и съдържание с типично българското, „от което трябва да запазим несъмнено ценното“¹⁶, концепцията на идейния ръководител на кръга „Стрелец“ остава недокрай мотивирана. Това, което не достига в културологическите му възгледи, е следствие от философската нагласа на мисленето му — школата на немската класическа философия и естетика. Той не може да вникне в диалектичността на социалните и културните процеси и взаимодействия и затова интуитивните истини за необходимостта от реализъм, чрез който творчеството на българските писатели ще се превърне в „откровения за българската душа, каквото е творчеството на големите руски писатели“¹⁷, остават на нивото на фрагментарното, без да могат да се включат в една стройна и функционална методологическа система.

Дотук съзнателно отделихме само онези критически текстове, които дават обща представа за съдържанието на идеите, които се стремят да наложат в литературния и в културния живот теоретиците от кръга „Стрелец“ — К. Гълъбов, Ас. Златаров, Ат. Илиев. Но общите идейно-естетически постановки, които обединяват членовете на литературния кръг, нямат особено значение, ако не намерят реализация в творческата и в литературнокритическата дейност на отделния представител, ако не се превърнат в индивидуална естетическа позиция, макар и само за определено време.

В бр. 45 на в. „Изток“ се обявява, че се създава библиотека „Стрелец“, в която се включват излезлите дотогава книги: „Прозорец“ на Ат. Далчев, „Иманияри“ на Г. Караиванов, „Покерът на темпераментите“ на Ч. Мутафов, „Празник в параклиса“ на П. Михайлов. Но това е само външен белег за единство, на практика това единство трудно може да се открие в оценките на представителите на кръга „Стрелец“ за писатели, произведения и художествени тенденции, на които те самите са съвременници. Особено показателен е примерът с конфронтацията между поетическите търсения на Николай Лилиев и младите тогава поети Далчев и Пантелеев, противопоставяне, подкрепено и от самия К. Гълъбов. В тази конфликтна ситуация е налице стремежът за преодоляване на символистичната поезика, за превъзможване на един тип поетическа рефлексивност, която не от-

¹⁴ Изток, бр. 44, 14 ноем. 1926, с. 1.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Пак там.

говаря на общественно-литературните потребности у нас след войните. В спора на Далчев и Пантелеев с поезията на Лилиев се включват К. Гълъбов и Вл. Василев, като това поражда впечатлението, че в този предизвикан или спонтанно възникнал спор те двамата се опитват да решат и личните си литературни взаимоотношения. Статията на Далчев и Пантелеев „Мъртва поезия“ излиза във в. „Развигор“ през юни 1925 г., т.е. преди сформираването на кръга „Стрелец“, но тя предизвиква литературните страсти и пристрастия и в следващите две години. В различен период от време и по различен повод тази статия и имената на нейните автори ще се споменават в полемиките между К. Гълъбов и Вл. Василев, между Гълъбов и Г. Цанев.

За да докажат, че лириката на Лилиев не отговаря на потребностите, които епохата поставя пред поезията, Далчев и Пантелеев избират трудно оборими аргументи. Единият от тях е, че: „Творчеството на Николай Лилиев е лишено от дълбоко преживяване, единственото условие за всяка истинска поезия.“¹⁸ Другият им аргумент е в открито противоречие със съществуващото тогава мнение, че Лилиев е „създателят на изисканата форма и техника на българския стих“¹⁹. На това широко разпространено тогава мнение те противопоставят поезията на Яворов и Дебелянов, като доказват богатството на поетическия им синтаксис, на ритъма и образността, докато при Лилиев откриват само интерес към звукописа и към външната словесна форма. Като посочват признаците на приемственост между Лилиев и младите поети, Далчев и Пантелеев разкриват негативните страни на тази приемственост — мъглявост на образите и на мисълта в стихотворенията на Й. Стубел и в стихотворението на Фурнаджиев „Пролетен вятър“, в което те не приемат образа „Ракията е бяла като гибел“ и с хаплива острота задават въпроса: „Значи: гибелта е бяла като ракия.“²⁰

За двамата млади поети Далчев и Пантелеев поезията е свързана преди всичко с „дълбоко преживяване“ и с поетически образи, които трябва да са приемливи и възможни „от гледище то поне на разума“. Съпротивата им срещу поезията на символизма е съвсем явна и в творчеството им от този период — съвместният сборник „Мост“ (1923), стихосбирката „Прозорец“ на Далчев и „Стрелец“ на Д. Пантелеев. Приземената и пределно предметна образност в стихотворенията на Далчев и пластичността, заредена с драматизъм в лирическите творби на Пантелеев, са художествени признаци, които отричат поетиката на Лилиев. Явно, в случая имаме противопоставяне на две различни поетически системи, което е нещо почти закономерно в литературното развитие. Но освен идейните и художествените предпоставки за отрицателното отношение спрямо поетическия авторитет на Лилиев запазените критически текстове дават основание да се твърди, че в случая става въпрос и за противопоставяне на групировката около сп. „Златорог“. Как иначе може да се обясни намесата в този спор на Вл. Василев и на Г. Цанев в защита на Лилиев, пренебрежителното отношение на К. Гълъбов към поезията на Лилиев и откритото възхваляване на Далчев и Пантелеев. В една и съща годишнина на сп. „Златорог“ (1926), в кн. 4 и кн. 8—9, се появяват статии — едната от Вл. Василев е гротескна пародия на „Мъртва поезия“ на Далчев и Пантелеев, а другата — от Г. Цанев, против К. Гълъбов и неговата теория за еволюцията на българския характер, синтезирана в три основни предстатива: „човекът на кавала, човекът на рибния буквар, човекът на Балкана“. Но покрай това Г. Цанев не забравя да разкритикува литературните оценки на Гълъбов за Багряна, Разцветников и Фурнаджиев. Георги Цанев заявява, че литературният критик К. Гълъбов не прилага еднаква мярка спрямо любимците си Далчев и Пантелеев и останалите млади поети.

¹⁸ Развигор, ред. Д. Б. Митов, бр. 188, 13 юни 1925.

¹⁹ Пак там.

²⁰ Пак там.

Ехото от този спор няма да загълхне лесно в съзнанието на участващите в него. През следващата 1927 г. във въображаемия диалог между Гълъбов и Вл. Василев, публикуван в бр. 2 на в. „Стрелец“, отново се споменава за това, кой е стоял зад младите поети Далчев и Пантелеев в спора им с Лилиев и не намеква за режисурата на Гълъбов. Близко половин век по-късно в спомена си за редактора на в. „Литературен глас“ Д. Б. Митов Атанас Далчев прави следното самопризнание: „В неговия вестник излезе и статията, с която ние — Пантелеев и аз, млади литературни нехранимайковци, горчихме някога добрия Николай Лилиев.“²¹ Това самопризнание отразява промените, които се личат и литературно оценъчно отношение към големия поет, но то в никакъв случай не ни лишава от правото да търсим в тази младежка творческа реакция на Далчев и Пантелеев признаците на започващите промени, които ще изградят облика на поезията от 30-те години. Така че това късно самопризнание, но не и самооправдание не обезсилва значимостта на защитаващите естетически и художествени принципи в статията „Мъртва поезия“.

Приел художествените принципи на една реалистична в основата си поетика дори и тогава, когато отразява нравствената и житейската отчужденост на личността от буржоазния статус на обществото, Далчев никога няма да изгуби връзката с реалността, дори тази връзка да остане да съществува само на нивото на опредметения духовен свят. В по-друга поетическа тоналност връзката творец — действителност определя идейно-образната същност на ранната поезия на Д. Пантелеев от този период. Тук фолклорните елементи имат определена художествена функция и независимо че липсва откритата социална позиция, то в творческото съзнание на поета е жива връзката му с народа („Син“). Ще привлечем за илюстрация по няколко стиха от двамата поети, за да онагледим размишлите за различията между тяхната формираща се поетика и поетиката на Лилиев; различие, което прави обяснима тяхната позиция в съвместната им статия. Ето финала на едно малко известно Далчево стихотворение — „Старци“ — от поетическия сборник „Мост“:

Сега оставени от всички те зад прозорците седят.
Замират стъпките на прага и с тях животът ги оставя.
О, те отдавна са умрели, о те отдавна са забравени
и късната им смърт ще бъде една ненужна втора смърт.

Далеч по-емоционално натоварена е образността на Д. Пантелеев в стихотворението „Изкушения“ от същия сборник „Мост“:

Сърцето ми днес е разпръснато
низ незнайни безкрайни страни,
дето плачат над паднали кръстове
почернели и бедни жени.
.....
.....
.....
Дето смъртно са пили картечници.

И в двата откъса независимо от различната тематика, от индивидуалната поетическа рефлексивност все пак са налице признаците на онова, за което те пледират в статията си против Лилиев, а именно, дълбокото преживяване като „единственото условие за всяка истинска поезия“. Това, че те приемат безрезервно творчеството на Яворов и Дебелянов; че именно тези двама поети според тях извършват прелом в българската поезия, като разкриват неподозираните

²¹ А. т. Далчев. Страници. С., 1980, с. 229.

възможности на българския стих, дава своето отражение върху собствения им поетически свят. Бихме могли да сравним поезията на Далчев и Пантелеев от средата на 20-те години с поезията на Ив. Мирчев и Ив. х. Христов, с които те заедно участвуват в литературния кръг „Стрелец“.

Ще привлечем отделни строфи или стихове, които, независимо че са извадени от контекста на стихотворенията, изразяват добре поетическата атмосфера и специфичната рефлексивност на двамата поети — Мирчев и х. Христов. В стихосб. „Флейта“ на Ив. Мирчев от 1924 г. основното поетическо състояние е тъгата, която носи белезите и на поетическото „сплин“. Нещо, което поетът сам декларира в стихотворението „Страх“:

О, всеки от нас ще напусне брега
на сплин — и навеки очи ще затвори.

Веднага ще привлечем един факт, който като че ли внася известно замъгляване в интересувашото ни корелативно отношение: Далчев, Пантелеев — Мирчев, х. Христов, това е рецензията на Ат. Далчев за стихосбирката „Елегии“ (1926) от Ив. Мирчев. В тази рецензия Далчев се отнася отрицателно към основния повик на епохата за „връщане към действителността“. Той дори го нарича „модно мнение“, което скоро ще се изживее. Алегоричният тон, с който говори за този тип поезия, ни дава основание да твърдим, че поетът има пред вид стихотворения от Н. Фурнаджиев, ето откъс от рецензията: „... ще се върнат към тая тяхна „действителност“, ще видят там само биволи и свини, които се тръшкат, и ще разберат грешката си. Тогава ще почнат да харесват Иван Мирчев.“²² Ако приемем, че нападките са насочени към поезията на Фурнаджиев, то ще имаме потвърждение на едно вече известно ни отношение от статията „Мъртва поезия“, отношение, присъщо и за К. Гълъбов. Но трудно обяснимото е друго — как Далчев, който като поет вече е заявил за оригиналното си творческо присъствие чрез стихосбирката „Прозорец“, може да застане зад стихотворения, които са противоположни на творческото му светоусещане и на естетическите му възгледи. Едва ли само общото му участие с Ив. Мирчев в кръга „Стрелец“ може да е причина за тази негова критическа реакция. За него днес поетът Д. Пантелеев си спомня: „Далчев беше много сложен характер. Той беше в противоречие със себе си. Ето например, в един момент той се отрече от Яворов и залюби Кирил Христов. А що се отнася до реакцията ни спрямо поезията на Фурнаджиев — аз и Далчев обичахме тогава поезията на Пастернак („Сестра моя жизнь“, „Темы и вариации“) и заради това не можехме да приемем грубата метафоричност в стихотворенията на Фурнаджиев.“²³

Ако включим тази критическа оценка на Далчев за поезията на Ив. Мирчев в контекста на неговите предишни и на по-късните му естетико-критически възгледи, то още повече ще се потвърди мнението за сложната и противоречива същност на Далчевата личност. Ето например в статията си „Поезия и действителност“, излязла в началото на 1927 г. във в. „Изток“, Далчев ще признае необходимостта поезията да бъде свързана с действителността. И тук той за втори път в продължение на две години ще докаже несъстоятелността, формализма и откъсването на символистичната поезия от почвата, без която е невъзможно съществуването на поезията изобщо, а тази почва е действителността. И така между статията „Мъртва поезия“ и статията „Поезия и действителност“ критическата оценка и разкритата чрез нея позиция остават неясни и необясними докрай дори чрез индивидуалните особености на поетовия характер. Защото тук става въпрос не само за опита да утвърди една стихосбирка, а за откритото му противопоста-

²² Изток, бр. 29, 2 май 1926, с. 4.

²³ В разговор с поета на 30 ноем. 1982.

вяне на тенденцията за връщане на поезията към действителността. И през 60-те години Далчев ще направи няколко твърде положителни оценки за поетическата дарба на Д. Светлин, Бл. Димитрова, Н. Кехлибарева, Ив. Тренев, но тази му евентуална грешка няма такава естетическа значимост.

Сдружаването около идеите за „родно изкуство“ в литературния кръг „Стрелец“ е повече външно, по линията на съвременните духовни потребности след войните, без да се превърне в съкровено творческо верую. Индивидуалните творчески търсения не са пряко свързани с литературната платформа на кръга, макар че всички официално са я приели. Трудно може да се доказва близостта не само между посочените вече поети, но и между белетристите от „Стрелец“ — Светослав Минков, Панчо Михайлов, Чавдар Мутафов. Само теоретичните на идеята за „Родно и чуждо“ следват последователно своите възгледи. К. Гълъбов например прави много по-вярна литературнокритическа оценка за стихосбирката „Елегии“ на Ив. Мирчев, отколкото Ат. Далчев. Приемливостта на неговата теза е очевидна дори и днес: „Поетът е длъжен да бъде верен на сетивния свят и неговите понятни зависимости, да не се губи само в неплътна ирационалност.“²⁴ А поезията на Ив. Мирчев и на Ив. х. Христов от този период носи характерните черти на символистичната рефлексивност и критическите забележки на Гълъбов са адресирани колкото до двамата поети, толкова и до останалите символисти. Според Гълъбов това, което Ив. Мирчев не е постигнал, е слабост и на неговия събрат по перо Ив. х. Христов, а именно, че не са израснали до изкуството да извеждат „своя свят в светлината на съзнанието“. Непреднамерено се поражда асоциация с финала на статията на Далчев и Пантелеев, където те приемат онези образи и стихове, които са възможни от гледна точка на разума, асоциация, която е израз на близост във възгледите за поезията, близост, която не намира своето закономерно потвърждение в по-нататъшната им литературна практика.

Спрямо идеите на литературния кръг „Стрелец“, т. е. спрямо „родното и чуждото“, Далчев ще изрази своето мнение и оценка няколко години след като литературният кръг се разпада — в статиите „Религиозното чувство в българската литература“ (1929) и в „Размишления върху българската лирика след войната“ (1933). Неговата позиция сега е на човек, който се е отдалечил от явлението и разсъждава върху него в границите на възможната за индивидуалното човешко мислене обективност. Отношението му към явлението „родно изкуство“ е леко скептично, защото го разглежда като модно увлечение. Но по проблема за влиянията Далчев стои близо до възгледите на К. Гълъбов, Ат. Илиев и проф. Ас. Златаров, а именно, че: „Българската литература като всяка начеваща литература се е формирала и се формира под чуждо влияние.“²⁵

Същностните страни в явлението „родно изкуство“ Далчев разглежда в статията „Размишления върху българската лирика след войната“. В нея се прави опит да се систематизират предпоставките в обществено-литературния живот у нас след войните, които са причина за възраждането на интереса към „родното“. С усет към аналитичното се разкрива съдържателната и художествената страна в интерпретацията на „родното“. Според Далчев „родното“ се е схващало не като формален принцип, а като обект на художествена обработка, чиито принципи могат да се вземат и от другаде. „Родното“ беше не творческа стихия, а готова действителност, не стил, а даденост. С други думи: искаше се да бъде родно не окоето, а предметът, който то ще гледа.“²⁶ Като резултат от този творчески подход се стига до „естетично, декоративно и външно отношение към „родното“, а тази

²⁴ Изток, бр. 36, 20 юни 1926, с. 1.

²⁵ Цит. по статията „Религиозното чувство в българската лирика“. — В: Страници. С., 1980, с. 14.

²⁶ Пак там, с. 26.

декоративност, чиито белези могат да се открият в поезията на Багряна, Пантелеев и при други млади поети, е несвойствена според Далчев за поезията.

В тази своя статия поетът като че ли доизяснява някои свои възгледи от публикуваната през 1925 г. „Мъртва поезия“. Само че сега задачата му е да визираща общата развойна тенденция в българската лирика през един конкретен литературен период с разпадането и зараждането на нови теми, идеи и поетически форми, които отразяват промените в творческото самосъзнание и в художествените системи на различните литературни направления. Отношението към Лилиев тук е емоционално приглушено за разлика от тона в статията „Мъртва поезия“, а приносните моменти са посочени заедно с тяхното негативно отражение върху младите поети, последователи на Лилиев. Дори оценката за „септемврийската поезия“ на Разцветников, Фурнаджиев, Каралийчев като признак на една нова социална струя в българската лирика е трезва и убедителна, съобразена с творческите метаморфози, присъщи за развитието на всеки един от тримата поети-септемврийци и с обществено-политическата атмосфера през 20-те години.

Всичко това ни дава основание да направим извода, че Далчев никога не се е ограничавал в естетическите и в културно-историческите идеи, превърнати в самостоятелна литературна политика на кръга „Стрелец“, независимо че е заставал зад позициите на редакционните статии, които имат програмен характер за намеренията и дейността на литературния кръг.

Покрай пристрастията в оценките на главния „идеолог“ на литературния кръг „Стрелец“ К. Гълъбов се съдържат ценни и актуални критически наблюдения и обобщения. Гълъбов винаги ратува за създаването на литературни произведения, които да бъдат равностойни на достигнатото в западната литература. Особено взискателен е той към младите поети и по-точно към ограничеността, тематична и идейна, в тяхната поезия. „С малки изключения — пише той в статията си „Поезия на мисълта“ — младите поети пишат само за това, което преживяват, и човек би помислил, че са лишени от всякакъв мисловен живот. А не е тъй. Мнозина от тях са хора с мисъл, минаваща през сърцето, но нямат нужната смелост да тръгнат против въпросния предразсъдък, според който поезията и мисълта са две непримирими начала.“

Осъзнавайки, че новите идеи рефлектират най-пряко върху младежта, Гълъбов разчита главно на младата творческа смяна и нейните представители се опитва да привлече около себе си. Без да се стига до несъзнателна пристрастност или до преднамерено снизхождение, трябва в границите на литературнокритическата добросъвестност да не се забравя, че идеите, които се опитват да внедрят в литературната действителност след войните представители на кръга „Стрелец“, са част от общите, макар и разнопосочни, но все пак същностни тежнения в националното ни естетическо съзнание. Само така бихме могли да преинируем откъд литературните и извънлитературните факти и отношения, съхранени по страниците на периодиката от средата на 20-те години, и да извлечем нови истини за известното и неизвестното в методологическите превращения, характерни за тогавашната българска литература. Макар и невърхов етап, краткото просъществуване на литературния кръг „Стрелец“ е свидетелство за идейните и художественотворческите търсения в литературата от средата на 20-те години. И такъв второстепенен литературен феномен би могъл да има главно контекстуална функция, която най-неочаквано може да внесе нов щрих или ракурс към вече известното и общоприетото. Ето защо явлението „Стрелец“ и свързаните с него концепции за „родно“ и „чуждо“ не трябва да потъват в пространството на забвениято. В бъдещия модел на националното ни историко-литературно развитие тези периферни тенденции ще заемат може би своето недотам периферно място.